

Ярослав Дацкевич

АНДРІЙ КОВАЛІВСЬКИЙ У ЛИСТАХ 1961—1963 рр.

Листування мое з А. Ковалівським тривало, формально, трохи довше як вісім років — з 1961 до 1969 рр. Спершу принагідне, у 1963 р. перетворилося в постійне, інтенсивне — наскільки дозволяло здоров'я професора. Ще були особисті зустрічі (перша 3 січня 1963 р.). І листування, і розмови, і мандрівки по Харкову дали нам дуже багато.

Незважаючи на різні неприємні події, листи А. Ковалівського збереглися у мене майже повністю. Тепер починаю їх публікацію. З листів виникає виняткова, як на запустіння українського наукового життя у 60-х роках, постать вченого і громадянина. А. Ковалівський був майстром епістолярного жанру. Якщо колись його листи будуть зібрані докупи, це дасть можливість ще краще усвідомити багатогранність і винятковість не лише науковця — всебічного ерудита, але й людини з незвичайно багатим духовним життям та великою чутливістю й делікатністю у відносинах до тих, хто його оточував. Дивоцвіт на фоні брутальної дійсності так званої Радянської України 60-х.

З першої групи листів 1961—1963 рр. вимальовується дослідник різноманітних наукових інтересів. Арабіст першорядного рівня, в шухляді якого лежать без руху два дослідження про ал-Мас'уді (“Розділ ал-Мас'уді “Про слов'ян” — 8 аркушів друку; лист № 15; та “Ал-Мас'уді про старослов'янські храми в світлі слов'янських та латинських хронік” — обсягом 5—6 аркушів; листи №№ 4, 15). Він пише монографію “Сходознавство у Києві в XIX — початку XX ст.” (листи №№ 4, 15). Збирає матеріали для дослідження дохристиянської релігії слов'ян (лист № 8), для якого інтенсивно підшукує порівняльні відомості про старолитовську релігію (листи №№ 11, 15). Цю працю він називає “Дослідом про старослов'янський, переважно староукраїнський світогляд” (лист № 15). Одночасно не забуває про “підсумок цілого моого життя” — студію “До джерел” (листи №№ 11, 15).

Згадуючи про труднощі з виданням своєї справді фундаментальної праці про Ібн-Фадлану у Харкові 1956 р. (лист № 15), коли йому довелося самому працювати над виготовленням арабських шрифтів (це вже з моїх спогадів на підставі розповідей А. Ковалівського), він не полишає мрію про видання для широкого загалу “Книги подорожні Ібн-Фадлану” в українському перекладі (в 1956 р. книжку можна було друкувати лише по-російському) на найновішому науковому рівні (листи №№ 4, 15).

Він радіє з виходу у світ своєї “Антології літератур Сходу” (це, по суті, була його остання у житті видавничча втіха), йому приємно від перших рецензій — у харківському “Пропорі” (лист № 8), у київському “Науково-інформаційному бюллетені Архівного управління УРСР” (листи №№ 12, 13). Його дратує нездовільне розповсюдження “Антології літератур Сходу”. Її продають лише в двох місцях у Харкові, а за межі Харкова взагалі не випускають.

Думає щодо спогадів про А. Кримського (лист № 12), а так, між іншим, займається розшифруванням кириличного тюркомовного (?) напису на половецькому персні XII ст. (лист № 15).

А. Ковалівський невсипущий. Він накреслює план комплексних досліджень історії сходознавства в Україні XIX—XX ст. (лист № 4) та проект біобібліографічного словника українських сходознавців (там же). Це немов приватні теми, бо з наукового сходознавства, фінансованого державою, в Україні нічого не виходить. А. Ковалівський намагався створити сектор історії Сходу в Інституті історії Академії наук УРСР та відповідні відділи в інших академічних інститутах (лист № 2) — безрезультатно. Мав надію на східний відділ у Бібліотеці АН у Києві, який повинен був очолити В. Бейліс — і тут не вдалося через (на що А. Ковалівський

лише натякає) політику державного антисемітизму (лист № 11). Якщо б, скажімо, у 1966 р. виникла можливість створити сходознавчий центр в Одеському державному університеті (лист № 11), він поїхав би й туди. Та українське сходознавство було без повітря і без перспектив.

А. Ковалівський дуже добре усвідомлює наступ на українські гуманітарні науки в академічних установах (лист № 8), його турбує доля Інституту суспільних наук АН у Львові (лист № 15). В університетах не краще — там людей пересувають немов шахові фігури (лист № 10), через що й він, професор і завідучий кафедрою історії нових часів у Харківському державному університеті, вже двічі відмовляється керувати кафедрою історії середніх віків (там же). (Пізніше А. Ковалівський таки очолив цю кафедру). Професура в стані розкладу (справа проф. Петряєва з Одеського державного університету, лист № 10), а щодо широти й ефективності запровадження викладання українською мовою у Харківському державному університеті він ставиться скептично (лист № 9). Такі непривабливі академічні й університетські будні.

Саме тому А. Ковалівський так турбується про ті нечисленні сходознавчі кадри, які ще десь животіють в Україні. Сам організовує захист дисертації свого аспіранта Ю. Литвиненка (листи № 8, 9) про робітничий рух в Індії 1928—1933 рр., тим більше, що дисертація написана українською мовою. Він підтримує захист дисертації В. Бейліса про ал-Мас'уді як джерело до історії Східної Європи Х ст. (лист № 8). Турбується моїм захистом книжки про вірменські колонії в Україні в джерелях та літературі XV—XIX ст. (лист № 7) та взагалі моїми подальшими науковими і ненауковими перипетіями (наприклад, лист № 12 та інші).

А. Ковалівський знаходить час і сили заповнювати свої листи цілими екскурсами: про харківську групу мистецтвознавців-сходознавців, керовану Ф. Шмідтом (лист № 4), про літературу з історії Лазаревського інституту (лист № 12), про літovську мову і літературу (там же).

І все це, незважаючи на незвичайно важкий стан здоров'я: він жив, працював, мріяв у стані постійної ниркової недостатності (лише одна нирка й та з руркою — листи № 10, 11). Несподівано потрапляв до лікарні — наприклад, у Дрого-бичі (після загострення в Трускавці — лист № 4), писав лежачи (лист № 4). Померла названа мати (лист № 16), а дочку і внука треба було виправляти із складних обставин у Середній Азії (лист № 11). Мріяв про переїзд на пенсію, щоб віддатися справжній науковій праці (лист № 8), але було ніколи, практично, на пенсію не пішов. Серед усіх цих труднощів, хвороб, наслідків травм (серед яких чи не найбільшою було ув'язнення з політичних мотивів) А. Ковалівський зумів витворити у собі свій власний оптимістичний філософський світогляд. Усвідомлюючи, що “час... залишається мало” (лист № 15) і що “час мого тутешнього перебування вже досить короткий” (там же), він був глибоко переконаний в незнищенні людської душі та в її реінкарнації (це вже з особистих розмов).

А. Ковалівський усе своє життя був глибоким, справжнім українським патріотом. Цей дух патріотизму проходить через усі його листи — і біль про українську науку, і боротьба за українську мову — за дисертації, писані по-українському, за Ібн-Фадлану в українському перекладі, за дослідження саме староукраїнського світогляду — і нешанування накиненого згорі офіційного правопису, і листівка, видана “Українською хатою”. Тому настійливе бажання знати правду про Західну Україну. Тому... Було багато цих тому, які не могли відбитися в, будь-що-будь, підневільному листуванні. Пам'ятаючи про перлюстрацію листів (а щодо мене — вона здійснювалася десятиріччями, і А. Ковалівський спершу це підозрював, а потім уже знов), про деяких осіб він писав лише описово — як про “одного досить талановитого українського історика, близького учня акад. Д. Багалія”, що

був одним з останніх, хто бачив А. Кримського на волі — їхав з ним із Сімферополя до Дніпропетровська у 1941 р. (лист № 11), та про іншого історика і його блукання з міста до міста в пошуках стабілізації, аж доки він не осів (чи справді остаточно?) у Сімферополі (листи №№ 12, 13) або про “історика середньовіччя”, який з Харкова для підробітку іздив до Мурманська (лист № 12; йдеться, мабуть, про Н. Ращбу).

Андрій Ковалівський значив дуже багато в моєму житті — як світливий промінь на брудному затхлому небосхилі. Досі відчуваю чар справжнього українського інтелігента і силу думки елітарного інтелектуала, що пронизують також його епістолярій. Починаючи публікацію його листів, віddaю данину Його світлій пам'яті.

Андрій Ковалівський

З ЛИСТУВАННЯ 1961—1963 рр.

До публікації увійшли всі збережені в особистому архіві Я. Дашикевича листи А. Ковалівського за згадані вище три роки. Їх виявилося 12 (з однією поштовою карточкою включно). Знайшлося також три чернетки листів Я. Дашикевича до А. Ковалівського та копія однієї телеграми за 1961—1962 рр. Вони допомагають зrozуміти листи харківського вченого.

В публікації зберігаються особливості мови та, по можливості, й правопису А. Ковалівського — часом не дуже послідовного (наприклад, у вживанні літери “г”, в транскрибуванні литовських прізвищ). Описки виправлено без спеціального позначення; пропущені літери та розв’язання скорочень даються у квадратних дужках. А. Ковалівський давав логічні наголоси у вигляді акцентів (наприклад, “що”, “те”), у тих випадках, коли певні слова несли особливі навантаження. Також підкреслював прізвища, окремі важливі фрази. Ці особливості графіки А. Ковалівського відзначаються. У примітках наприкінці тексту кожного листа подаються зауваження, відзначається характер тексту (оригінал — чернетка, рукопис — машинопис). Підрядкові примітки виключно текстологічні. Реальний коментар частково (але не цілком) заміняє коротка передмова “Андрій Ковалівський у листах 1961—1963 рр.”

Передбачається публікація листів А. Ковалівського до цього ж адресата за 1964—1969 рр. Наступна частина листів друкується у виданні “Україна в минулому”. — Київ—Львів, 1996. — Вип. 8.

Я. Д.

№1

Я. Дашикевич до А. Ковалівського.

Львів, 27 серпня 1961 р.

27.8.[19]61

Звертаюся до Вас з великим проханням. Я розшукую адресу відомого тюрколога Т. І. Груніна, якого праця, присвячена пам’яткам половецької мови XVI ст. (опублікована в збірнику на честь акад. Гордлевського), викликала велике зацікавлення серед вітчизняних та, зокрема, закордонних тюркологів та вірмено-

зnavців. На жаль, всі мої досьоочасні спроби розшукати Т. І. Груніна через Москву, Єреван, Ташкент не дали жодних результатів. В зв'язку з тим, що існують можливості публікацій дальших досліджень Т. І. Груніна з галузі вірмено-половецького мовознавства — було б дуже бажано встановити з ним зв'язок.

Мені порадила звернутися до Вас вихованка Вашого університету Гаяне Пінгірян, що перебуває якраз тепер у Львові та приєднується до моого прохання. Вона пригадує, що Ви, здається, згадували про перебування Груніна в Ашхабаді.

Прошу Вас вибачити, що звертаюся до Вас з цією справою, але всі надії розшукати Т. І. Груніна зв'язані тепер лише з Вами.

Буду Вам дуже вдячний за всі, хоча б найменші, вказівки, завжди готовий до подібних послуг.

З глибокою пошаною

[Ярослав Дашкевич]

Рукопис. Чернетка.

№2

А. Ковалівський до Я. Дашкевича.

Харків, 29 серпня 1961 р.

Вельмишановний Ярославе Романовичу !

На ваш лист від 27.VIII ц.р. маю відповісти, що сам я також дуже зацікавлений у тому, що б дізнатися про перебування Т. І. Груніна. Я пам'ятаю, що у 20-х — на початку 30-х років він жив у Київі й працював в Академії Наук. Тоді він займався половецькими документами XVI в., робив у цій справі доповіді, й повідомлення про це друкувалися у журналі "Східний світ". Проте згодом через певні обставини Йому довелося залишити Київ і, оскільки мені відомо, він переїхав до Ашхабаду. Там він працював в Академії Наук Туркменської РСР, де займав видатне становище, здається, навіть очолював Інститут мовознавства. Мені здавалось, що, бувши відрівним від першоджерел, він припинив працювати над половецькими документами, коли в 1953 році з'явилася його стаття у відомому Вам збірнику, присвяченому акад. В. О. Гордлевському. З того часу промінуло одначе вісім років. Отже, важко сказати, чи Т. І. Грунін ще живий, чи він і досі в Ашхабаді. Оскільки Ви маєте для нього конкретні пропозиції що до його матеріалів, то краще було б просто написати Йому до Ашхабаду, до АН Туркменської РСР, а там буде видно.

Можливо, що відомості про Т. І. Груніна має другий видатний український радянський тюрколог, професор Віктор Йосипович Філоненко, що колись працював у Кримському університеті в Сімферополі, а зараз працює в Педагогічному інституті в П'ятигорську на Кавказі ([ї]ого особиста адреса: Октябрська ул., 15, кв. 2).

За останні роки, починаючи від Конференції сходознавців у Ташкенті, я вживав усіх заходів, щоб відродити наукову працю в галузі сходознавства в УРСР. Передбачалося створити Сектор історії Сходу в Інституті історії АН та відповідні відділи по вивченню східних мов та літератур в інших інститутах Академії. Я сподівався, що у зв'язку з цим пощастиТЬ запросити до Київа і проф. В. Й. Філоненка, який сам до цього прагне, й Т. І. Груніна. На жаль, моїм сподіванням не судилося здійснення. Проте, якщо у Львові або у Київі все ж пощастило б видати бодай транскрипції половецьких документів, що збереглись у Т. І. Груніна, — це вже було б значним досягненням нашої науки.

Ось усе, що я поки можу сказати в цій справі. Якщо Вам пощастиТЬ дістАТИ якіСь віДомостІ про Т. І. Груніна, не віДмовте мені про них написати.

Прохаю передати моє щире привітання й побажання успіхів у роботі Гаяне Погосівні Пінгірян, якщо вона ще у Львові, й Ви її побачите.

Зі щирим побажанням

А. Ковалівський

29.VIII.1961 р. Харків.

[Примітка рукою Я. Дацкевича:] в[ідповідь] 3.9.[19]61.

Рукопис. Оригінал.

№3

Я. Дацкевич до А.Ковалівського.

Львів, 31 липня 1962 р.

Львів, 31. 7. 1962 р.

Вельмишановний Андрію Петрович!

Знову звертаюся до Вас з проханням. Я кінчаю тепер нарис про українське вірменознавство. Деякі дані, що стосуються українського сходознавства на Радянській Україні в 20—30-их рр., я можу уточнити лише при Вашій допомозі.

Мене цікавить, хто це така О. А. Нікольська з Харкова, прізвище якої зустрічається досить часто в зв'язку з дослідженням вірменського середньовічного іллюмінаторства. Вона робила ряд доповідей на цю тему на засіданнях ВУНАС, її праці друкувалися в наукових виданнях кінця 20-их рр. (напр[иклад], її стаття "До вивчення вірменського мініатюрного малярства. Рукопис № 2743 Ечміадзінської бібліотеки", надрукована в журналі "Східний світ", 1928, № 7—8, стор. 347—356).

Буду Вам дуже вдячний, якщо Ви зможете подати мені хоча б короткі відомості про цю дослідницю. Хто вона по національності, де працювала тоді, яка її дальша доля — чи жива вона?

Вибачте, що турбую Вас такими дрібницями — але я справді не знаю нікого крім Вас, хто міг би допомогти мені у висвітленні цього питання.

Користуючись нагодою, хочу Вам подати відомості про Тимофія Івановича Груніна. На жаль, в здоров'ї його покращання не спостерігається — він цілком не бачить... Перебуває він у Москві в лікарні. Його дуже цінує роботу — публікацію вірмено-половецьких актів XVI ст. з Кам'янця Подільського — докінчує його племінниця, також тюрколог, Ельвіра Олександровна Груніна. Робота ця буде здана цього року у видавництво АН СРСР.

Як справи з публікацією східних джерел з історії України, яку Ви підготовляли до друку? Ми всі, принаймні, львівські історики, з великою нетерпливістю очікуємо Вашого видання.

Посилаю Вам сьогодні один номер "Науково-інформаційного бюллетеня Архівного управління УРСР", в якому, на стор. 70—79, Ви знайдете мою статтю "Джерела і література про вірменські колонії на Україні в XVI ст." Прошу дуже гостро не судити! На жаль, друкувати на сходознавчу тематику на Україні дуже важко. [Лише цей же "Бюллетень" часом віддає мені свої сторінки для друкування рецензій на сходознавчі видання, що стосуються України (напр[иклад], № 1, 3 за 1962 р.)]" Байдужість, а то й ворожість до цієї галузі досліджень дуже дратує (це евфемізм!).

* Три крапки в тексті.

** Закреслено текст у квадратних дужках

Прошу Вас прийняти найкращі побажання — в першу чергу міцного здоров'я та дальших творчих успіхів.

З глибокою пошаною
Яр. Дацкевич

Рукопис. Чернетка.

№4

А. Ковалівський до Я. Дацкевича.

Харків, 19 серпня 1962 р.

Вельмишаючий Ярославе Романовичу!

Пробачте, що затримав відповідь на Вашого листа від 31.VII. ц. р. Уесь час хворів і попадав з однієї лікарні до другої. Саме коли Ви писали цього листа, я лежав у Дрогобичі недалеко від Львова.

О. А. Нікольську (вона ж Є. — Елена) я знав у свій час у Харкові, як учасницю цілого гуртка сходознавців-мистецтвознавців, які працювали в Харківському університеті та в Н[ауково]-д[ослідному] інституті мистецтвознавства. Усі вони були учнями проф. Федора ("Феодора") Івановича Шмідта, прекрасного лектора, візантиніста й оригінального теоретика мистецтва. Йому належить докторська дисертація, прекрасно видана книга: "Кахриз-Джами в Константинополі" (точно назви не пам'ятаю). Хоча цей мечет є, власно кажучи, переробленою візантійською церквою, але все ж роботу Ф. Шмідта можна зарахувати до сходознавчих. Старшими учнями Ф. Шмідта були Д. Гордеєв, який спеціалізувався по мистецтву Кавказа і зараз живе й працює в Тбілісі, й проф. К. Є. Гріневич, що зараз очолює кафедру історії стародавнього світу й середніх віків у Харківському державному університеті й читає курс історії мистецтва (стародавнього Близького Сходу, античності й ренесансу). Д. Гордеєв і В. М. Зуммер, який потім приїхав до Харкова, і очолили згадану мистецтвознавчу групу молодших учнів Ф. Шмідта, а саме: Є. Нікольська, Т. О. Івановська, К. Берладін, М. І. Вязьмітінова. (Н. В. — по історії укр[айнського] мистецтва там працювали С. Таранущенко й молодший Жовтовський. Таранущенкові належить стаття "Сорочка "Полуботка" і черемісський орнамент" і, здається, "Лотос в укр[айнському] орнаменті". С. Таранущенко і зараз працює у Київі. Жовтовський у Харкові в Інституті мистецтва). Отже, згадана група в 7 осіб працювала переважно над мистецтвом Кавказу, а почасти Ірану, Китаю тощо. Крім "Східного світу", варто подивитись:

1) "Збірник Н[ауково]-д[ослідної] катедри історії європейської культури", Харків, 1929 р. (присвячений 70-річчу акад. В. П. Бузескула).

2) "Мистецтвознавство". Збірник I Харківської секції Н[ауково]-д[ослідної] катедри мистецтвознавства, Харків, 1929.

3) "Мистецтво Сходу". Виставка. Харків, 1929 (там і каталог, і статті).

Стаття В. Зуммера: Турские музеи. "Изв[естия] педагог[ического] факультета Азербайджанского гос[ударственного] университета". Обществ[енные] науки, т. XVI, 1929, стор. 255—267. Статті в журналі "Всесвіт". 1928. № 48; 1929, № 5 (Т. Івановської про китайські речі?). Є мабуть інші статті в цьому журналі.

Років два тому у Харкові був Д. Гордеєв. Я зустрів його у проф. К. Є. Гріневича. Він мені докладно розповів про всіх згаданих осіб", — хто помер, хто ще

* Повинно бути Жолтовський.

** Слова "про всіх згаданих осіб" підкреслено.

живий і де живе. На жаль, подробиці я зараз забув, зокрема не пам'ятаю, що саме він казав про Є. Нікольську. Краще всього Ви напишіть йому безпосередньо: Професор Гордеев Дмитрий Петрович.^{*} Тбіліси, Московская улица, № 3. Місце його роботи: Тбіліси, ул. Кецховели, № 1. Государственный музей искусств Грузинской ССР. Зараз Д. Гордеев відіграє в Грузії видатну роль. В. М. Зуммер живе десь в Острі на Чернігівщині. Але в УРЕ в т. 1, стор. 110—111, є стаття про мистецтво Азербайджану, написана В. М. Зуммером. Отже, в редакції УРЕ певно є його адреса, а він уже сам розповість і про Є. Нікольську і всіх інших. Варто було б розшукати в Київі й С. Таранущенка.

Я пишу Вам навмання про всіх цих мистецтвознавців, тому що не певний хто й коли з них займався саме вірменським мистецтвом. Але в мене є й інша думка. Зараз щойно вийшла з друку моя "Антологія літератур Сходу". В ній дано докладного нарису історії сходознавства у Харкові в XVIII—XX вв. Згадується там *passim* і оті мистецтвознавці. Але, на жаль, я не мав змоги опрацювати цю групу окремо. Зараз ті причини, які мене в той час стримували, відпали. Отже, дуже хотілося б якось доповнити цю недостачу, хоча б десь у формі рецензії, або у ширшій роботі.

Тут у нас після виходу моєї "Антології" почалися розмови про те, що, мовляв, треба написати історію сходознавства на Україні в цілому. Чув я від Гаяне Пінгірян, що наче б то Ви так само мали таку ідею. Якщо братись за цю справу грунтовно, як слід, то це величезна праця. Я за неї не берусь. Останні роки, не зважаючи на хвороби, я досить пильно займався життям та сходознавчими роботами акад. А. Ю. Кримського. Зараз у мене в Харківському державному університеті стоять "планова" тема "Сходознавство у Київі в XIX—XX вв. до Жовтневої революції". Але я майже нічого ще не зробив. Мені здається, що в цій справі слід спочатку опрацювати окремі теми. Історія сходознавства у Київі та Наддніпрянщині, у Львові, в Одесі, в Криму тощо, або: вивчення східного мистецтва на Україні, вивчення санскриту та Індії. Такою є прекрасна робота акад. О. І. Білецького "І. Франко та Індія". Отже, Ваша робота "Українське вірменознавство" саме на часі. Такі роботи лекше й надрукувати або у формі статті в журналі, або як передмову до збірника вірменських письменників, поетів в українських перекладах і т. п.

Крім того, мені здається, в наш час, зважаючи на труднощі друку, слід організувати накопичення фактичного матеріалу, так би мовити, в "архівній формі". Так, було б дуже корисно створити в якісь поважній установі, напр[иклад], в Літературному фонду Інституту літератури АН УРСР у Київі, або в Центральній науковій бібліотеці Харківського державного університету тощо біо-бібліографічну картотеку українських сходознавців.["] Ви, Д. Гордеев, проф. Філоненко у П'ятигорську (колись викладач Сімферопольського кримського університету), я — можемо писати на листках відомості про тих чи інших сходознавців, що були або українцями з національності, або працювали на Україні. Запевняю Вас, що їх буде багато. Відомості ці можна зібрати тільки зараз.^{**} Ще через одне покоління, й справа зробиться значно важчою або й зовсім неможливою. Дарма, що зараз такого "Показника" видати не пощастило. То ми ж працюємо для майбутнього.

^{*} Прізвище, ім'я, по-батькові підкреслені.

^{**} Назву картотеки підкреслено.

^{***} Слова "тільки зараз" підкреслено.

Мені здається, що таку картотеку слід було б створити і для письменників ХХ віку, особливо, звичайно, тих, яких вже немає в живих.

Ви пишете, що я наче б то готову публікацію східних джерел з історії України. Це непорозуміння. Мабуть мається на увазі моя "Антологія літератур Сходу". Вона надрукована, але поки що лежить у В[идавницт]ві Х[арківського] д[ержавного] університету пока не вийде усталений законом термін після її розсилки контрольним установам, — здається, два тижні. Що до арабських історичних джерел, то зараз я mrію про те, щоб видати дві роботи: 1) "Ал-Мас'уді про старослов'янські храми в світлі слов'янських та латинських хронік" та 2) "Книга подорожі Ібн-Фадлана" в українському перекладі для широкого вжитку, масово-го читача, але з узглядненням усіх нових даних що до тексту, рецензій на мою по-передню роботу 1956 р., французького перекладу Canard'a тощо. Словом, книгу, яка була б "останнім словом науки" у даному питанні.

Що до роботи Т. І. Груніна — публікація вірмено-половецьких актів, — то краще вони б передали її в Ереван, бо в АН СРСР її поховають. Ще краще було б її видати у Київі в АН УРСР, куди вона й належить. Але хіба в нас в Академії на таке спроможні?! Може це обговорити на сесії двох академій у жовтні ц.р.?

Щиро Вам вдячний за прислану Вашу статтю "Джерела і література про вірменські колонії на Україні в XVI ст." Прочитав з великим зацікавленням. Саме питання для мене зовсім нове.

Поки бажаю всього найліпшого. Пробачте за недбалого листа. Пишу лежачи.^{***} До того ж не мав змоги зробити точні бібліографічні довідки. Харківські матеріали 20-х—30-х років здобути у Львові мабуть важко. В разі потреби, якщо остаточно видужаю, зможу стати Вам у пригоді.

Зі щирою пошаною Ваш

А. Ковалівський

19.VIII.[19]62 р.

[Примітка рукою Я. Дацкевича:] в[ідповідь] 28.VIII.[1962 р.].

Рукопис. Оригінал.

№5

Я. Дацкевич до А. Ковалівського.

28 серпня 1962 р., Львів.

Львів, 28.8.[19]62.

Вельмишановний Андрію Петрович!

Дуже і дуже дякую вам за теплого листа, заповненого такими цінними і цікавими для мене відомостями. За Вашою порадою я звернувся з листом до проф. Д. П. Гордеєва — може він зможе подати мені дальші інформації про О. А. Нікольську. Іронія долі полягає в тому, що якраз два місяці тому я був у Тблісі якраз у цьому музеї, в якому працює проф. Гордеєв. [А перебуваючи на днях у Києві я лише випадково не зустрівся з С. Таранущенком...]^{****}

^{*} Слово "українському" підкреслено.

^{**} Слова в лапках підкреслені.

^{***} Слова "Пишу лежачи" підкреслено.

^{****} Речення в квадратних дужках закреслено.

Я дуже радий, що Ваша "Антологія літератур Сходу" вже вийшла в світ. Як лише вона дійде до Львова, я з великою цікавістю познайомлюся з цим Вашим виданням. Для мене особливо цікавий нарис історії харківського сходознавства, який Ви додали до "Антології". З великою приємністю я прочитав Ваш нарис про А. Кримського, вміщений в УРЕ. Прошу Вас, не відмовте при нагоді повідомити мене насільки докладна дата смерті акад. Крим[ського] — чи це дата подана відповідними органами (такі дати звичайно дуже невірогідні), чи встановлена на основі інш[их] даних.

Які є перспективи видання Вашої праці про Ал-Мас'уді та укр[айнського] перекладу Ібн Фадлана? Який обсяг цих Ваших робіт? Чи Ви пробували вже ставити питання про їх видання в Києві чи в Харкові? Їх видання — це був би, безсумнівно, незвичайно цінний вклад в укр[айнське] сходознавство — на жаль, на віть серед суч[асних] істориків мало людей, які б усвідомлювали це.

Ваші міркування про історію сходознавства на Укр[айні] дуже правильні — і вони, в значній мірі, перегукуються з моїми думками з цього приводу. Безсумнівно, історію сходознавства на Україні на підготовчому етапі треба опрацьовувати так, як Ви пропонуєте — окремими темами, а лише пізніше об'єднати всі ці теми у велику синтетичну працю. Мені здається лише, що історію українського сходознавства треба починати принаймні з XII ст. на фоні культурних і економічних зв'язків України з Сходом від найдавніших часів. Очевидно, це не буде наукове сходознавство в сучасному розумінні (яке справді розвивається лише в XIX ст.), але й такі питання, напр[иклад], як знання і вивчення на Україні східних мов, діяльність перекладачів, подорожі на Близький Схід (такі, що переслідували не лише вузько економічні та релігійні цілі), полеміка з магометанським вченням і т. п., на мою думку, варто розглядати в плані розвитку українського сходознавства. Ці питання (розвиток сходознавства до кінця XVIII ст.) якраз найбільше мене цікавлять. На жаль, насільки мені відомо, досі не було спроб зібрати в одне ціле матеріал такого характеру — і я натрапляю на багато труднощів.

Після закінчення серії статей з історії вірменознавства на Україні та з історії вірм[енських] колоній на Україні я думаю зайнятися історією сходознавства у Львові — виділяючи як окреме питання тему "Франко і сходознавство" (саме сходознавство у науковому розумінні, а не Схід — тобто відбиття орієнタルної тематики в творах Франка). Як і коли будуть реалізовані ці мої плани, поки що важко сказати.

Я цілком підтримую Вашу ідею створення біобібліографічного словника українських сходознавців (мабуть так треба б назвати пропоновану Вами працю) — і охоче візьму участь у його складанні, опрацьовуючи матеріал з Західної України. Мені здається, що відповідний матеріал можна було б виготовляти в кількох ідентичних примірниках — і зберігати його в кількох місцях. Як би скептично не дивитися на видавничу справу на Україні, якщо б подібний словник був складений протягом кількох найближчих років, можна було б таки добитися його надрукування. Якщо б Вам вдалося залучити до цієї роботи ще кількох ентузіастів — то я з великим задоволенням приняв би в ній участь.

Ваша думка про публікацію Т. І. Груніна цілком правильна — треба побоюватися того, щоб в АН СРСР її не поховали. Обов'язково поставлю питання про це на майбутній сесії двох академій. [Прошу Вас вибачити, що я лише тепер відповідаю на Вашого листа з 19.VIII. — я тільки що повернувся до Львова з відпустки].

* Речення в квадратних дужках закреслено.

Вельмишановний Андрію Петровичу! Від всього серця бажаю багато сил і бадьорості, дальншого покращання Вашого, на жаль, вже підірваного у важкі роки (такі, які й мені довелось пережити) здоров'я. Бережіть себе — скільки ще творчих задумів треба Вам здійснити і довести до кінця!

Всього, всього Вам найкращого, сердечно Вас здоровлю Ваш

Яр. [Дашкевич]

Рукопис. Чернетка.

№6

Я. Дацкевич до А. Ковалівського.

20 січня 1963 р., Львів.

20.1.[19]63

Харків 22. Будинок спеціалістів кв. 58, професору Ковалівському.

Захист відбудеться восьмого лютого тчк Дуже прошу якщо можливо направити відгук Єреван

глибокою повагою
Дашкевич

Рукопис. Копія телеграми.

№7

А. Ковалівський до Я. Дацкевича.

25 січня 1963 р., Харків.

Дорогий Ярославе Романовичу!

З моїм відгуком на Вашу дисертацію вийшла деяка затримка. Це тому, що збіглось у мене чимало термінових справ, а з другого боку я досі не дуже працездатний. До того ж тема Вашої роботи для мене зовсім нова. Отже, довелося в ній мені орієнтуватись грунтовно. Оригінал я надіслав до Єревану, а копію Вам. Якщо на Ваш погляд у цьому "Відгуку" треба щось змінити, то я охоче погоджується на все. Можливо, що "Відгук" доведеться передруковувати, бо друкував я його на швидку сам, отже де-шо довелось виправляти пером. На захистах дисертації такого роду "Відгуки" здебільшого повністю не читають, — виголошують лише заключення. А для ВАК-у можна мені надіслати передрукований текст до Харкова, щоб я його ще раз підписав. При цьому можливі різні поправки. Проте, мені здається, що я написав саме те, що в таких випадках годиться: послався на "Московську нараду", "Міжнародний симпозіум", спільну сесію двох академій у Київі, на створення "Історії міст та сел УРСР", на "проект" написання історії сходознавства на Україні, — все це має наочно довести "актуальність" Вашої роботи, не зважаючи на те, що вона присвячена XV—XIX вв. Далі я звертаю увагу на те, що історіографічний огляд Ви будуєте на базі історії суспільства, класової боротьби тощо. Підкреслюю, що галузь ця, незважаючи на численні праці, все ж мало розроблена й просто невідома навіть історикам. Мої критичні зауваження наприкінці обов'язкові. Вони показують, що я уважно прочитав роботу, що я, яко рецензент, все ж компетентний у справі. А зрештою зауваження ці настільки дрібні й другорядні, що ніяк Вам пошкодити не можуть. Щоб не зачипити В[идавницт]во Вір-менської АН я похвалив оформлення й видання книги, яка все ж робить приємне враження. Ну а без друкарських помилок в іноземних текстах у нас же не можуть. А

що робиться у моїй "Антології"! "Відгук" я писав розраховуючи переважно на ВАК, бо з великого досвіду я добре знаю, чого вони хочуть. — А з тим я не маю сумніву, що Ваш захист і затвердження у ВАК-у пройдуть без перешкод. Сподіваюсь також, що все це пройде швидко. Тільки Ви не виїздіть з Єревану поки вони не оформлять усіх матеріалів і не відішлють їх до ВАК-у.* Справа ця дуже марудна й сама, без поштовху, не посувается. Проте Вам допоможе Гаяне Пінгірян, яка там своя людина. Прохаю передати їй від мене привітання й найкращі побажання.

У мене теж таке враження, що наша зустріч 3-го січня не була перша. Безперечно були попередні, але, певно, все ж не у ХХ віці.** Дуже сумую за Вашими лихами й життєвими труднощами. Але я належу до філософської школи "абсолютного оптимізму". Отже їй Вам ціло раджу не падати духом. Добивайтесь кандидатури, а там видно буде. Про ліквідацію Інституту Суспільних наук я вже чув. Обурений до краю. Але що поробиш! Тут є загальні причини. Зменшується кількість наукових видань, принаймні в галузі гуманітарних наук. Не знаю, чи мені пощастило що щось надрук[у]вати після моєї "Антології".

В "Академкнізі" я ще досі не був, отже не знаю, скільки у них примірників "Антології", чи вони її висилають на замовлення. Від О. Пріцака я одержав коротке привітання з його нового місяця перебування.

Перечитуючи Вашого попереднього листа я побачив, що при нашій останній зустрічі ми не т[o]ркнулися багато чечого, про що Ви мені там пишете. Проте зараз затягати цього листа не буду, щоб не затримувати його відправку.

З Єревану прошу написати мені про стан річей, про те, як пройшов Ваш захист.

З пошаною Ваш

А. Ковалівський

25.I.[19]63.

Харків.

[Примітка рукою Я. Дащенка:] в[ідповідь] 27.I.
Машинопис. Оригінал.

№8

А. Ковалівський до Я. Дащенка.

18 квітня 1963 р., Харків.

Дорогий Ярославе Романовичу!

Пишу Вам нашвидкуруч у справі моого бувшого аспіранта Юрія Григоровича Литвиненка. Зараз він закінчив кандидатську дисертацію на тему "Робітничий рух в Індії у 1928—33 роках" і має її захищати у нас в Харківському університеті в учений раді історичного факультету. Нам дуже б хотілося організувати цей захист цієї ж весни, щоб не затягати аж до жовтня або що. Дисертація написана українською мовою. Через це ми дуже обмежені що до вибору опонентів. До того ж, Ви мене зрозумієте, що самий цей факт можна лише вітати. Отже, ми звертаємося з проханням взяти на себе труд бути його офіційним опонентом завідувача кафедрою історії нового часу Львівського університету проф. Леобовича. Його ас-

* Словеса від "не виїздіть" до "ВАК-у" підкреслено.

** До цих речень на полі рукою А. Ковалівського: "Sapienti sat!"

пірант Чорний захищатиме дисертацію по історії Болгарії, причому його опонентом погоджується бути наш болгарознавець С. І. Сідельніков. Ми сподіваємося, що проф. Леобович зі свого боку не відмовить бути опонентом Литвиненка. Однаке можливо, що проф. Леобович відхилить наше прохання на тій підставі, що він є спеціалістом по історії Угорщини, а дисертація на тему про Індію. Однаке ясно, що якогось спеціаліста "індолога" ми на Україні не знайдемо, й нам взагалі доводиться в певних межах бути енциклопедистами. Так, мені доводилося виступати офіційним опонентом на захищах дисертацій по історії Еспанії 1930-х років (захищала еспанка Пілар Баскес), по — історії Французької революції 1789—1793 рр. ("Сен-Жюст", захищав Чупрун), «Іван Франко і "Народ» (захищала Пустова на філологічному факультеті), дисертації по історії Польщі, Чехословаччини, Румунії і т. і. Усі ці захисти пройшли прекрасно й легко були затверджені ВАК-ом, хоча, як Вам відомо, я за фахом сходознавець, навіть вужче — арабіст. На захищі дисертації Ю. Литвиненка я не можу виступати саме тому, що я є його офіційний керівник. Отже, я гадаю, що проф. Леобович так само міг би взяти на себе бути за офіційного опонента при захищі дисертації по історії робітничого руху*, нехай би і в Індії. Тим самим він зробить добре діло, підтримавши наше сходознавство, яке все ж, не зважаючи ні на які труднощі, поволі стає на ноги. Оце тижнів два тому я одержав офіційне повідомлення, що у Київі таки створюється сходознавчий центр. У якій саме формі, я ще не знаю. Сподіваюсь, що днями дістану докладніші відомості.

Так от, у мене до Вас прохання, — чи не могли б Ви побачитись особисто з проф. Леобовичем і поговорити з ним у цій справі, як то кажуть, позондувати ґрунт. Якщо буде його принципова згода, ми йому напишемо офіційно, а може й сам дисертант до нього під'їде з дисертацією. В особ[и]стій розмові Ви змогли б краще з'ясувати справу й послатися на аргументи, які важко передати листовно, тим більше, що я з ним особисто не знайомий.

Оце перша моя до вас нагальна справа. Ну а взагалі я хотів би почути від Вас про Ваше життя й справи. Як здоров'я Вашої матусі? Яка ж, нарешті, доля Інституту суспільствознавства? З Києва я маю відомості, що по всіх інститутах гуманітарних наук в АН УРСР пройшло скорочення на 20%. В самому Інституті історії АН зкоротили 28 осіб! Що до мене, то я зараз стою на роздоріжжі. Здоров'я мое покращало. Нарешті, в мене з'явились сили до праці. Учора я знову почав читати лекції, причому с[т]оячи, малюючи мапу Китаю на дошці тощо. Гадаю, що за літо зовсім зміцню. Не зважаючи на це, завершую клопотання про переход на пенсію. Мені роблять дуже принадну для мене пропозицію очолити нову кафедру історії середньовіччя. Це була б лекша для мене робота й до того ж до деякої міри більш відповідна моїм науковим інтересам. Але мені вже не хочеться братись ані за лекції, ані за адміністраційні справи. Дуже хочу засісти за "справжнє" діло, ц[еб]т[о] за наукову роботу. В мене є чимало підготованих робіт, пов'язаних з арабістикою і з історією стар[о]давніх слов'ян, точніше з дохристиянською релігією слов'ян. Дивлюсь я на усе це й бачу, що це є доробок цілого життя, а з моєю смертю пропаде усе це незавершене. Звичайно, переход на пенсію, хоча б і академічну, погіршить мое матеріальне становище й, головне, впаде додатковим тягарем на плечі моєї дружини. Але саме вона й настоює на моїй демісії. Отакі мої справи. Не що давно я написав велику рецензію, майже офіційного опонента ("Внешний отзыв" від Харківського державного університету) на дисертацію В. М. Бейліса ("Ал-Мас'уді як джерело до історії Східної Європи 10-го віку") для Інституту народів Азії АН СРСР. Захищатиме у травні ц. р.

* Слова "по історії робітничого руху" підкреслено.

Як у Вас стойть справа з продажем моєї "Антології"? З Київа мені писали, що її ніде придбати не можна. У Харкові й досі вона продається тільки в книгарні "Академкнига" та в кіоску тієї ж книгарні в помешканні Харківського державного університету]. Я підняв галас у В[идавницт]ви. Добре було б якби Ви при нагоді в листі до мене "обурились" з того, що "у Львові досі ніде не можна придбати цю книгу". Директор В[идавницт]ва з такими листами іде до торговельних організацій і настоює на рішучих заходах. У мене таке враження, що деякі люди просто бойкотують поширення української книги. Так, напр[иклад], харківський журнал "Прапор" не можна ніде купити по харківських кіосках, бо, мовляв, продавці "не хочуть" його брати для продажу. Тим часом, у №1 "Прапору" за 1963 р. є досить велика рецензія на "Антологію".

На цьому поки кінчаю. Сподіваюсь, що Ви не відмовите мені написати.

З пошаною Ваш

А. Ковалівський

18.IV.[19]63 р.

Харків.

[Примітка рукою Я. Дащенка:] в[ідповідь] 24.IV.

Машинопис. Оригінал.

№9

А. Ковалівський до Я. Дащенка.

19 квітня 1963 р., Харків.

Дорогий Ярославе Романовичу!

В додаток до моого учерацького листа надсилаю Вам "reg avia" свої виправлення й вибачення відносно Мартина Фаркашевича Лебовича.^{*} Річ у тому, що мої колеги з кафедри заплутали мене що до його прізвища, а ім'я й по батькові зовсім не змогли сказати. В наслідок я писав його прізвище з якимось додатковим "о". Я робив спробу перевірити це в "УРЕ", але даремно. Отже, зараз у мене до Вас прохання виправити в моєму попередньому листі прізвище М. Ф. Лебовича й поставити його ініціали, як належно.

Зараз пишу Вам сидючи на Ученій раді історичного факультету, де декан доводить нагальну потребу [для] викладачів факультету перейти при читанні лекцій на українську мову.^{**} Здається, що це досить рішуча вимога, але як^{***} воно буде — побачимо. Про щось інше зараз більше написати не можу, бо важко на чомусь зосерeditись.

Поки бажаю усього найліпшого

Ваш А. Ковалівський

19.IV.[19]63 р. Харків.

[Примітка рукою Я. Дащенка:] в[ідповідь] 24.IV.

Рукопис. Оригінал.

^{*}Ім'я, по батькові та прізвище підкреслені.

^{**}Слова "на українську мову" підкреслено.

^{***}Слово "як" з наголосом на "я".

№10

А. Ковалівський до Я. Дацкевича.

22 серпня 1963 р., Південний.

Дорогий Ярославе Романовичу!

Вашого листа від I.VIII. (той же й поштовий штемпель) я одержав дуже швидко. — 3.VIII. Це мене здивувало, бо лист надісланий навіть не авіапочтою. Спасибі Вам за цей лист. Дійсно, як мало ми знаємо самих себе, особливо на Сході про Західну Україну.

Для Вас Ваша матуся дорога — й важка її втрата незалежно від того, яку наукову чи громадську діяльність вона провадила за свого життя, але я розумію почування тих 500 далеких і близьких прихильників і друзів, що йшли за її труною.

Мій попередній лист писався на швидку руч, коли я на якийсь день змушеного повернувся до Харкова. До того ж ми занадто мало знаємо погляди одне одного на життєві питання, отже й не знаю, яке з моїх міркувань та зауважень могло б мати для Вас істотне значення. Дуже радий побачити, що Ваша енергія “не притупилася”, що Ви дивитесь уперед і беретеся за дальшу боротьбу, дальшу творчість. На перший час на це вказує Ваш намір знову поїхати до Єревану. А як справа з затвердженням Вашого кандидатського ступеня ВАК-ом? Сподіваюсь, що Ви мене повідомите коли це станеться.

Вас я завжди радий бачити у себе. З 25.VIII. я буду в Харкові, але, якщо Ви матимете для побачення лише кілька годин проїздом, то було б добре, якби Ви заздалегідь мене повідомили. Інакше може трапитись, що я буду десь на засіданні, в бібліотеці або що.

Червень, липень і серпень я прожив у висілку Південному, щоб відпочити й набратись сил. На жаль, до 9.VIII. почував себе погано, — боровся з болями, нариками на рані й у глибині, а головне нирка працювала так погано, що я вже думав кинути все і повернутися до Харкова. Але потім, після того як я змінив рурку, що стирчить у моєму боці, й мій “могутній організм” переміг гнійний процес, я почав швидко набирати сил. На жаль, час не чекає, — треба їхати до міста й занурюватися у мало вдачну університетську товчанину.

У зв'язку з цим я маю дещо цікаве Вам повідомити й може дещо від Вас почути. Одеський університет у 1966 році має святкувати 100 років свого існування. У зв'язку з цим вони поширяють та реорганізують свій історичний факультет^{*} (sic!). Оголошено конкурс на посаду завідувача новою кафедрою історії стародавнього світу та середньовіччя. Петряєв, який завідував кафедрою історії нового часу, звільнений з цієї посади, й на цю посаду запрошують зі Львова проф. Білякевича[”]. (NB. — Петряєв, як кажуть, був надісланий до Львова у ролі голови комісії державних] іспитів і там скомпромітував себе якоюсь негідною поведінкою). Масштаби в Одесі великі: на кафедрах нової історії та історії стародавнього сходу є по 6 аспірантів. По середніх віках поки що жодного. З початком вересня я матиму докладніші відомості про це все з Одеси. Я сам був би охоче перейшов туди. Зараз мене тримає головним чином рурка. Керувати середньовічними темами я міг би. Тільки от стародавнім світом я спеціально ніколи не займався. Кафедру історії середніх віків збираються створити й у Харк[івському] університеті. Мені вже два рази пропонували її очолити. Проте я відмовився почасти тому, що хвороба мені ще не дозволяла, а головне тому, що “стиль” керування у нас мені не подобається. Граючи у шахи не питають у фігур куди їм іти, а просто переставляють:

^{*} Слова “історичний факультет” підкреслено.

[”] Слова “проф. Білякевича” підкреслено.

"Слон С 1—Т 4" або "Кінь В 1—С 3". Але..." не скрізь так можна робити. Це так, між іншим. Отже, оскільки згадані одеські справи пов'язані почасти зі Львовом, то може Ви зі свого боку щось знаєте. Може таки дійсно в Одесі можна створити сходознавчий центр? Здається, на це є деякі шанси. Я не дуже кваплюсь надсилати туди свої документи на конкурс або що, бо хвороба мене ще тримає. Але до 1966 року ще є час, і можна передбачити різні можливості.

З тим зичу Вам усього найкращого.

Ваш А. Ковалівський

22 серпня 1963 р. Південний.

Пробачте за недбалого листа. Перо в мене зовсім зіпсувається, а змінити його ніде.

А. К.

[Примітка рукою Я. Дащенка:] в[ідповідь] 1.Х.

Рукопис. Оригінал.

№11

А. Ковалівський до Я. Дащенка.

8 жовтня 1963 р., Харків.

Дорогий Ярославе Романовичу!

Щиро Вам вдячний за два авторських відбитки й за дуже ласкавий лист. Ваші статті поповнюють мою колекцію по питаннях вірменів на Україні, якою я зараз саме користуюсь для написання загального начерку історії сходознавства у Київі.

Віншу Вас також з тим, що справа затвердження Вашого наукового ступеня нарешті остаточно закінчилася. Хоча це вже була чиста формальність, але все ж потрібна. Охоче напишу Вам адресу Володимира Михайловича Бейліса: — Київська область, місто Чорнобиль, вул. Карла Маркса, 18. Людина він дуже цікава й широ освічена. Писати йому, звичайно, слід українською мовою^{*}. Його кандидатський ступінь теж затверджено, але він і досі перебуває директором середньої школи у Чорнобилі, а тому перевантажений вкрай. Зараз він прикладає усіх зусиль, щоб прописатися у Київі, де для нього вже давно є посада завідувача східним відділом Всесвітньої бібліотеки АН. Досі є підтримка Білодіда, здається цьому має сприяти сам Патон, але перемогти міліцейські постанови й деякі перешкоди особливого роду не так то вже легко. В усякому разі він робить добре, що не кидається навмання по різних провінціальних педінститутах, де не тільки для арабіста, але взагалі для наукової роботи, на жаль, обставини надто не сприятливі. От і мене теж турбує, що Ви заходжуєтеся переїздити до Єревану. Виїхати, взагалі кажучи, можна, але як потім повернутися? От три дні тому в мене несподівано побував один досить талановитий український історик, більшій учень акад. Д. І. Багалія. Жив він в Алма-Аті, Тобольську, Омську, а зараз читає латинську й російську мови в Медінституті в Ташкенті (!), а погодинно археографію в Ташкентському університеті. Вихваляє життя в Ташкенті з усіх точок зору. Але що з того? Ходить по Харкову й сумує за минулим... Спасибі Вам за цікаві відомості про Одеський університет та поради мені з цього приводу. Ви, звичайно, що до мене цілком маєте рацію. Мені зараз з моїми хворобами та з "причандалами", що потрібують через день перев'язок, частої зміни рурки тощо, пересуватися нікуди

^{*} Три крапки в тексті.

^{**} Слова "українською мовою" підкреслені.

неможливо. Краще усього я зараз пішов би на пенсію, щоб зайнятися нарешті як слід науковими справами й написати свої "До Джерел". Але цього зараз не дозволяють мої хатні обставини. Крім того, ще треба "витягти" з Середньої Азії свою дочку й онука. А це ціла справа.

Мені так само дуже хотілося б з Вами побачитися. Радо Вас вітатиму, коли їхатимете до Єрівану. Тільки на всякий випадок краще повідомити мене листом, хоч приблизно. У Вашому попередньому листі до мене (до Південного) були деякі місця, які мене здивували. Проте я зараз і сам до певної міри повторив ві[д]криття Колумба. Українські подорожники на Сході то річ цікава. Такого огляду ще ніде немає. Але література все ж є, надто про В. Григоровича-Барського. Правда, те видання його подорожі, яке видало колись Палестинське товариство, з погляду мови "віправлено". Цей мандрівець, крім грецької, таки знав і арабську мову. Він перший, здається, зрозумів, що єгипетські ерогліфи не просто собі малюнки, а таки справжні написи, й дав малюнок напису на т. зв. "Голці Клеопатри". Ну, звичайно, написано чимало й про Данила Прочанина. Але усе це потрібue нових дослідів, вірніше, перегляду з інших позицій. Мені цим докладно займатися не доведеться, але більшими місяцями щось про цих мандрівників збиратиму, бо собі на лиху взявся написати "планову", ц[е]б[і]т[о] термінову роботу для Х[арківського] д[ержавного] університету про сходознавство на Ківщині. Дуже багато там цікавого, хоча б з історії філософії на Сході, тільки от немає на це сил і змоги. "Сидючи у санях", як казав Володимир Мономах, мені треба обмежувати свої плани й братись за те, що я вважаю за на[и]більш важливе. До речі, згаданий історик був одним з останніх людей, що бачили акад. А. Кримського перед його загином, а саме в Ялті в перші дні початку великої вітчизняної війни. Він навіть їхав разом з ним до Дніпропетровську. Це наводить мене на думку, що й мені слід би написати деякі спогади про акад. А. Кримського, які не позбавлені були б цікавості.

Ще, до речі, от що. Я зараз заходився знову коло вивчення класичної літовської літератури ("литвоманом" я був ще з 1920 р., коли у Харкові було чимало літовців-втікачів під час першої світової війни). Але не все так легко можна дістати з Вільнюса, і не завжди я орієнтуюсь у тому, що мене цікавить. Отже, випадково може у Вас є якісь знайомі литвини з людей "едукованих". Поїхати до Литви мені зараз, на жаль, майже неможливо, все через оті ускладнення, пов'язані з хворобою. Це я так пишу Вам на будь-який випадок. У Львові чого тільки не буває!

З тим бажаю Вам усього найкращого.

Лишаюсь з пошаною Ваш щирозичливий

А. Ковалівський

8.X.[19]63.

Харків.

[Примітка рукою Я. Дацкевича:] в[ідповідь] 22.X.

Машинопис. Оригінал.

№12

А. Ковалівський до Я. Дацкевича.

2 листопада 1963 р., Харків.

Дорогий Ярославе Романовичу!

Спочатку коротко про різні справи. Мені здається, що тепер, маючи кандидатського диплома, Вам би слід було енергійніше заходитися коло шукання собі кращого місця, ніж Ви тепер маєте, таки на Україні. От, здається, є вільні посади по всесвітній історії у Донецькому університеті. Не що давно шукали собі викладача історії стародавнього світу у Полтавському педінституті. Може є рација поїхати до Києва, до міністерства й там з'ясувати, які у цих справах є можливості. Є й "середній" шлях. Один мій колега, історик середньовіччя, кандидат наук, викладаючи у Харківському бібліотечному інституті, залишився на цей учбовий рік на півставці. То він зараз домовився аж у Мурманську іздити до них кілька разів на рік, щоб читати там у педінституті, а за це він матиме у них півставки річно. Ставки там заполярні, підвищені в півтора рази. Чи не могли б Ви так домовитись десь у Закавказьких вузах? АН Вірм[енської] РСР пог[оджується], здається, навпаки — мати науковця, що був би у штаті у них, перебував би у довгочасних відрядженнях на Україні. На цих умовах нашій Гаяне Пінгрян пощастило, бо у Харкові її абсолютно не давали ходу. Але все ж для неї Вірменія рідна країна. А які можливості в Ужгороді, у Чернівцях? Є ж люди, яким здалеко меншими можливостями щастить влаштовуватися. От тут оден історик харківчанин та Його дружина, теж історик, обидва одночасно працювали у Кішеневі, потім у Чернівцях, далі в Йошкар-Олі (Марійська АРСР), у Благовіщенську на Амурі, потім у Шахтах на Донбасі, а тепер ще знову десь. Змінювали вони місця почести не зі своєї вини, а більше самі були винні. Але факт лишається той, що вони кожного разу влаштовувалися добре. Вона, між іншим, читала історію якраз країн Сходу.

Дуже Вам вдячний за Вашу рецензію на мою "Антологію". Нехай хоч таким шляхом вона буде відома людям. А то її й досі у продажу ніде не видно. Це загадка. Проте, "загадка" ця, на жаль, аж занадто добре зрозуміла! Я сподіваюсь, що Вашу рецензію зможу прочитати у нашій університетській бібліотеці, але якщо Ви без особливих труднощів могли б здобути ще одного примірника, я був би за нього дуже вдячний.

Нехай Вас не дивує, що проф. Філоненко не відповідав Вам українською мовою. В обставинах 1920-х років він робив би інакше.

Щодо питання про стосунки акад. А. Кримського до вірменів та вірменської культури, то ви, здається, урахували все можливе. Принаймні я зі свого боку нічого додати не можу. Безперечно, що в численних його дослідах на різні теми досить часто трапляються посилки на окремі вірменські слова й вірменські середньовічні твори. Шрифт вірменський він безсумнівно знав, але мовою вірменською таки не володів. Мені здається, що варто було б проглянути у ць[о]му зв'язку праці по історії Лазаревського інституту східних мов, а саме: А. Хаханов. Очерк 30-летия специальных классов Лазаревского института восточных языков. М — 1872, 1902. Памятная книжка, М[оск]ва, 1903. А. П. Базиянц, Лазаревский институт восточных языков (Исторический очерк), М[оск]ва, 1949 (стор. 55) J. Thadäos-sian. Geschichte der Lazarianischen Institut's der orientalischen Sprachen zu Moskau. "Handes Amsorya" ("Zeitschrift für armenische Philologie"). Wien. Т. LXII, 1948, стор. 558—578. Т. LXIII, стор. 100—113. (Вірменською мовою). Інші праці на ту ж тему — А. Зиновьев. Исторический очерк Лазаревского института восточных языков. М[оск]ва, 1863 та Г. И. Кананов. Семидесятилетие Лазаревского института восточных языков. 1815—1890. М[оск]ва, 1891 (лише три сторінки??) — А. Кримського не стосуються, але можуть бути для Вас цікаві, як для вірменіста.

* Всі прізвища авторів підкреслено.

Що до моїх спогадів про А.Кримського, то диктувати мені їх ні кому. А напишу я їх коли-небудь на відпочинку, "ін ша лла!" (з цим виразом у телеграмі Т. Кезми до з'їзду арабістів у Ленінграді трапилася кумедна історія: телеграфіст приписав свою замітку — "Правильно "ін ша лла".

А тепер докладніше про литовців.

У Західній Європі за давніх часів було три класичних мови — старогрецька, латинська й старолитовська. З них повстали — новогрецька, італійська та інші романські мови, а зі старолитовської частково латиська. Однаке й старолитовська мова мало змінена все ж збереглася у сучасній литовській мові. Таким чином, ця мова зараз є єдиною класичною мовою в Європі. Крім того, литовська мова й стародавня литовська культура, особливо дохристиянська литовська релігія, мають вийнятоє значення для розуміння старослов'янської, отже й староукраїнської культури. Наши знання упираються в минулому в часи християнізації. Для нас старослов'янська мова це фактично старомакедонська церковна мова. Усе давніше є гіпотетичне. Так само й про старослов'янську культуру ми знаємо тільки з пам'яток вже християнської доби. Археологія має значення тільки для історії матеріальної культури. Це все ж німі пам'ятки, які без живого слова фольклору або переказу таких мандрівників, як Ібн-Фадлан, приводять тільки до загальних гадок. А Литва прийняла християнство формально у XV віці, а фактично далеко пізніше.

Нова литовська література, малярство, філософія у XIX—XX вв., загалом кажучи, ішли трьома шляхами:

1. Католицько-релігійний, у Східній Пруссії — протестантський. Такими були перші письменники — патріоти Литви, Дуонелайтіс ("Доналіціус — XVIII в.), Баранауцкас, лінгвіст Куршат тощо. На початку ХХ в. цей напрям свідомо виступає як католицький табор супроти "старолитовського", "теософічного" напряму. Органом католиків був журнал "Ateitis".

2. Побутово-реалістичний напрям. Його першими представниками були ті ж згадані католицькі інтелігенти, надто у ті часи, коли це була єдина інтелігенція на Литві. Далі тут головним чином виступали так звані "різночинці". Цієї побутової літератури найбільше було у Росії, та й у нас на Україні величезна більшість письменників віддала данину цьому напрямку. Ці письменники відографії велику роль у боротьбі за кращу долю трудящого люду, проти царизму та реакції. (Проте, показувати життя тільки з негативного боку, приводити колізію обов'язково до катастрофи, навіть там, де був би можливий і сприятливий кінець, бажання показати, що окрема людина нічого досягти доброго не спроможна, — усе це не^{*} виховувало у читача віру в себе, бажання через боротьбу за краще життя досягти таки кращих умов для себе й для людей, які його оточують. Це так, між іншим.) В усякому разі аналогічна литовська література мало чим відрізняється від такої самої української або російської. Отже, самостійного значення в загальному масштабі, в усякому разі для читача не литовця, вона не має.

3. Третій напрям, найбільше самобутній у литовській культурі новітнього часу, відзначається тим, що його творці праґнули створити нову литовську культуру на базі відродження стародавньої Литви. Можна назвати його "романтичним", "модерністичним", "містико-символічним" тощо. Дехто силкується пов'язати його з російським символізмом на взір Бальмонта, раннього Брюсова й ще не знаю з ким. Але усе це дурниця. Річ у тому, що різні там російські символісти й модерністи не мали ніякого ґрунту у стародавній культурі свого народу. Наши "Тіні забутих предків", "Лісова пісня" мали більше коріння бодай у фольклорі гуцулів та Полісся. Але й тут підхід був поверхово "інтелігентський". Інша річ у

^{*} Слово "не" підкреслено.

Литві, де це випливало з самої мови, з глибини віків. Найбільш відомим виразником цього "напрямку" був великий литовський мальт Чурльоніс, а у літературі ці шукання концентрувалися коло журналів "Auštine" (Світова зірница) й "Vaivorykštė" (Веселка). Але найглибшим виразником цих ідей був філософ та драматург Відунас (це приbrane ім'я В. Старости). Дещо про нього можна прочитати у статті в "Літературній енциклопедії" т. 2, (1930), стор. 212–213. Там сказано коротко, але я зараз докладніше про нього не писатиму. Одну його драму, а саме "Вічний огонь", я переглядав у 20-тих роках. Зараз, після різних невільних та вільних ухилень від оснівних своїх життєвих завдань, я знову беруся за литовську літературу й стародавню культуру "язицької" Литви. Отже, дуже радий, що через Вас зможу усталити деякі зв'язки з людьми, що допоможуть мені й порадою й, якщо зможу, то й літературою. Зараз я замовив через міжбібліотечний абонемент згадану драму Відунаса "Amzina ugnis", "Історію нової литовської літератури" А. Якштаса, а саме том I-ий, i, нарешті, Balyš Sruoga "Saule ir smiltis" (Сонце й пісок) 1920 р. З останнім збірником у мене свої міркування. Річ у тому, що у 1957 р. твори Баліса Сруоги вийшли у шести томах. Це видання у мене є. Але я бачу, що згаданий збірник віршів передрукований неповно і зі змінами. Взагалі ранні твори Баліса Сруоги тут скорочені. От я й хочу дістати первісний збірник 1920 року. Я маю мало надії, що мені з Вільнюса, з Вільнюського університету, пришлють будь-що з того, що мені треба. Твори Відунаса виходили у 1913–1922 роках у Тілзіті, а потім мабуть у Кавнасі. Згодом Вільнюс був в окупації у Польщі. Хто знає, що там може бути. Це можуть з'ясувати лише місцеві люди.

Отже, конкретно, що я зараз хотів би мати?

1) Будьякі філософські або драматичні твори Відунаса, звичайно, литовською мовою. Можливо є пізніші перевидання (він же здається потім був професором у Кавнасі). 2) Далі збірник "Pirmasai baras", який вийшов десь у 1918 році. Принаймні я його читав у 1920-ім році. 3) Яка є література литовською мовою про творчість Чурльоніса? Російська мені відома, але вона поверхова. 4) Нарешті, якщо ваші знайомі могли б мені порадити або вказати до кого мені звернутися з науковців відносно літератури про релігію стародавньої Литви^{*}. Це я міг би зробити найофіційнішим шляхом, бо це моя наукова тема, пов'язана зі старою слов'янічиною. Знов таки література польська й російська мені відомі, але вони дуже тенденційні. Брюкнер, поляк з німецьким "душком", просто собі гіперкритик, який "нічому не вірить". На цьому далеко не пойде! Я хотів би мати литовську^{***} літературу.

Пробачте, що накинувся на Вас з цілою халепою. Але Ви своїм листом дали мені до цього деякій привід. Я гадаю, що, якщо Ви напишете спершу листа до ваших знайомих у цій справі, то далі я зможу листуватися з ними сам.

P.S. Я згадав, що А. Кримський у своїх "Сасанідах" пише чимало й про Вірменію. Дещо про це пише він і у своїх оглядах історії арабів.

Лишаюсь з пошаною Ваш щирозичливий

А. Ковалівський

2.XI.[19]63.

Харків.

Р.Р.С. Університетські навантаження для мене при моєму стані важкuvатi. Ale, що з тим поробиш!

[Примітка рукою Я. Дацкевича:] в[ідповідь] 9.XI.

^{*} Слова "литовською мовою" підкреслені.

^{**} Слово "Чурльоніса" підкреслено.

^{***} Від слова "літератури" до слова "Литви" підкреслено.

^{****} Слово "литовську" підкреслено.

Машинопис, кінцеве Р.Р.С. рукопис. Оригінал.

№13

А. Ковалівський до Я. Дацкевича.

5 листопада 1963 р., Харків.

Дорогий Ярославе Романовичу!

Пишу Вам навздогін попередньому листові.

Щиро вдячний Вам за Вашу "нотатку" про мою "Антологію". Це єдина рецензія, в якій дійсно показане значення моєї роботи так, як її собі уявляв. Зроблено також наголос на ті історичні джерела, які в цій книзі містяться. Це не тільки відповідає характеру того журналу, де ця рецензія уміщена, але й взагалі має важливе значення.

Відзначу тільки одну неточність, а саме Ви пишете: "він ц[еб]т[о] я схиляється також до гіпотези про східнослов'янське походження легенди про заснування Куара". Тим часом в "Антології" у примітках до цього віddілу ясно сказано: "Переклад та примітки до цього твору належать... Гаяне Погосівні Пінгірян" (стор. 441). Крім того, в цих примітках подані погляди таких авторитетів, як Д. С. Ліхачов та Б. О. Рибаков, а сам автор не ставить собі завдання розв'язати це питання. Мушу ще нагадати, що сама ідея подати в "Антології" цей матеріал виникла у зв'язку з ювілеем міста Київа, що передбачався у 1962-ім році.

Друга подія того ж дня, що перетворила його для мене у справжнє свято, було те, що Бібліотека Харківського [державного] університету одержала для мене з Вільнюсу трилогію Віїдуунаса "Вічний вогонь". Ось вона, ця книга видання ще 1912 р., якою я її тримав у своїх руках більше 40 років тому. Тепер я її добре роздивився. Вона складається з трьох частин: "Хатній вогник", "Руомувà" (ц[еб]т[о] храм Ромове, під яким у даному разі розуміється храм Прауріме в Палангені), "Вай'делотка". Спочатку й наприкінці вміщені "Ранішній гімн полум'я" й "Вечірній гімн полум'я" філософського змісту.

Дуже цікава передмова, де автор, м[іж] і[ншим], оповідає про те, як він писав свій твір на протязі 10 років. Особливо цікаве те місце, де він попереджає читачів від того, щоб вони сприймали його твір "символічно". Я вважаю це принципово дуже важливим. А от ілюстраційний матеріал, титульні листи до окремих частин, хоча й належать, як виявляється, відомому митцеві П. Римши, тепер мені не подобаються. Щось занадто від них відгонить примітивним символізмом відповідних російських видань того часу.

Правопис і навіть деякі літери у Віїдуунаса своєрідні. Це трохи утруднює читання. Сучасний класичний правопис Яблонського зберігає стародавні литовські носові звуки, які тепер не вимовляються, але все ж пишуться. Для розрізнення відмінків і взагалі з'ясування побудови речення це досить зручно. Віїдуунас орієнтується на транскрипцію санскрита лише з позначенням довгих голосівок. Взагалі він, здається без достатніх підстав орієнтував стародавню Литву на ведійську Індію. У нього серед дійових осіб трапляємо імення Індра, Варуна. Маю сумніви, щоб вони були відомі в Литві 1400 р., до яких часів віднесено дії трилогії.

Ще маю додати, що отої історик, про якого я Вам писав, що він змінив багато посад, включно до Благовіщенська, зараз влаштувався ніде інде, як у педагогінституті в Сімферополі. Там же має дістати посаду й його дружина. Знов таки є відомості, що в цьому інституті історичний факультет поширюється. До речі, цей

педінститут у перші десятирічча після Жовтня був "Таврійським університетом". Там був східний факультет. Проф. Філоненко там викладав перську мову тощо. В усякому разі ще з дореволюційних часів у Симферополі утворилася велика бібліотека під назвою "Тауріка". Оскільки мені відомо, вірмен з Криму виселено разом з татарами. Але залишилися вірменські архітектурні пам'ятки, могила Айвазовського з вірменським написом, а може повернулася й частина вірмен. Мені здається, що не виключена можливість, що тамтешній педінститут перетвориться згодом в університет, як це сталося з Донецьким, Саранським, Нальчинським інститутами тощо.

Поки усього найкращого.

Завжди Ваш А. Ковалівський

5.XI.[19]63.

Харків.

[Примітка рукою Я.Дашкевича:] в[ідповідь] 5.XII.

Машинопис. Оригінал.

№14

А. Ковалівський до Я. Дашкевича.

17 листопада 1963 р., Харків.

Дорогий Ярославе Романовичу!

Я одержав Вашу відповідь на останній мій лист. Сподіваюсь, що Ви зі свого боку так само одержали додаток до моого тодішнього листа, який я вам надіслав через кілька день. Там, м[іж] і[ншим] я писав, що одержав через міжбібліотечний абонемент трилогію Відунаса "Вічний вогонь". На жаль, я не встигнув її як слід вивчити, бо через 2 тижні довелося цю книгу відправити назад. Тим часом я одержав від вас дорогоцінні відомості про Вашу ласку допомогти мені у литовських справах, що до двох книг про Чурльоніса, про які Ви мені написали, то я просто замовив їх через "Книгу почтю", бо це видання 1960 та 1961 рр., то можливо, що мені їх надішлють. Потім, якщо так не вийде, то замовлю через антикваріат — Вільнюс (адреса в мене є). Нарешті ще лишається міжбібліотечний абонемент, який для таких нових видань річ певна.

Дуже й дуже Вам вдячний за Вашу допомогу у цій справі. Певний, що Ваші друзі в Литві стануть мені у пригоді. Шкода, що в мене немає литовського "зворітного" словника, щоб я міг спробувати писати Ім по-литовському. Але це згодом.

Далебі отого А. Венцлову можна пожалкувати в його спробах "перетлумачити" Чурльоніса на реаліста. Проте реаліст це той, хто змальовує те, що реально існує. В такому разі Чурльоніс і є саме реалістом. Тільки реальність на його погляд була не та, якою її собі звичайно уявляють. Цікаво подивитись, що саме з його творів дано в тих 32 репродукціях. У нас зараз Чурльоніса підносять головним чином як музиканта.

У нас у Харківському д[ержавному] у[ніверситеті] є намір перетягти одного історика з Луцького педінституту до себе. В такому разі там буде вакантне міс-

це. Якщо у Львові для Вас будуть утруднення, то може Луцьк теж був би вихід. Поки що відповіді з Луцьку немає, й я пишу Вам про це прелімінарно.

Ще раз широ дякую за відомості про литовські справи.

Ваш широзичливий

А. Ковалівський

17.XI.[19]63.

Харків.

[Примітка рукою Я. Дацкевича:] в[ідповідь] 5.XII.

Машинопис. Оригінал.

№15

А. Ковалівський до Я. Дацкевича.

15 грудня 1963 р., Харків.

Дорогий Ярославе Романовичу!

Просто чудово! Мої литовські справи з одержанням Вашого листа та реєстру литовських книг в АН Литовської РСР далеко посунулися наперед. Дуже, дуже Вам вдячний. Головне те, що ті праці, які я ніяк не сподівався дістати навіть у самій Литві, все ж там є, й у той чи інший спосіб я їх зможу одержати. Дві праці, а саме М. Чурльоніс “Про музику та мальстрво” та альбом з 32-ма репродукціями його малюнків, я просто виписав собі через “Книгу-поштою”, отже їх маю у власність. Через міжбібліотечний абонемент одержав я ще Відунаса “Вічний вогонь” (драматична трилогія), Баліса Сруги “Сонце й пісок”, 1920, й, нарешті, збірник статтів на літературні теми А. Якштаса “Наша нова література”. В останній книзі переказано досить докладно зміст майже усіх драматичних творів Відунаса та деяких його книг на філософські теми. Таким чином, я маю вже певне попереднє уявлення про зміст багатьох речей, які я маю далі виписувати з Академії, й які вказані у Вашому реєстрові. Бібліотека АН Лит[овської] РСР вже вислава згадану трилогію “Вічний вогонь”, отже, сподіваюся, що не відмовить надіслати й інші видання. Зараз у мене в цій справі лише одна перешкода, — недостача часу. Кінець року. Наді мною тяжить “планова” робота, сама по собі для мене цікава — “Ходознавство у Київі у XIX — початку XX віках”. Але її треба скінчити терміново, отже нічим іншим я зараз займатися не можу. А литовські книги все ж потрібують для мене значної уваги. Так, я з'ясував, що зі згаданого збірника Б. Сруги “Сонце й пісок” для першого тому видання його творів 1957 р. взято ледве половину. Переписувати пропущені вірші я зараз не маю часу. Замовляти мікрофільми так само досить марудна річ. Отже, доводиться поки що повернати збірник до Вільнюса з тим, щоб десь по весні виписати його знову. Але це вже питання часу й певної наполегливості з моого боку, що я перемогти, звичайно, зможу. Звичайно, я буду дуже вдячний, якщо Ваші литовські кореспонденти так само надішлють мені виписки з каталогів литовських бібліотек про старолитовську релігію*. При Центральній біб-

* Слова “про старолитовську релігію” підкреслено.

ліотеці АН напевно є довідкове бюро, звідки також можуть мені надіслати ві[д]-повідну "підборку" матеріалів. Принаймні, оскільки справа ітиме про літературу литовською мовою. В усякому разі, коли писатимете до Литви, то передайте мою іширу подяку товарищам, які там для мене провадили розшуки й досі коло цього клопочуттяся. До речі, по-литовському слово "псевдонім" буде "slap[t]y". Це слово цілком сучасне, а не витвір якихось там..."*

Дуже цікава Ваша праця про україно-туркські (кіпчакські) мовні взаємини. Кілька днів тому наші археологи показали мені прецікаву річ: кільце з пальця жінки в половецькому похованні приблизно XII віку з вирізаною печаткою, де українськими, ц[еб]т[о] "кирилівськими"*, літерами написано три слова. Це мають бути або імена, або якісь слова. Закінчуються вони усі на "і", але це не може бути приставний займенник "Його". Це могло б бути прикметникове закінчення, яке визначало б походження. У нових тюркських мовах таке закінчення звичайне, але воно арабського походження. Чисто тюркське було б на "ли, лю..."** — Акчокракли, Копрюлю й т. і. Мимохід я не встигнув вписати цих слів, але річ ця у нас на факультеті. Цікаво також, який майстер міг зробити таку річ. Десь у місті Шарукань або що? Згадане Вами башкірське призвище мені невідоме. Я був усталив деякий зв'язок з Уфою через одну башкірську студентку, яка училася у нас у Педінституті. Я й навіть подарував у свій час російсько-турецького словника. Але потім зовсім загубив її з обрію. Здається, вона пішла по організаційній комсомольській роботі, а не по науковій. Доведеться просто написати до Башкірського інституту історії, мови та літератури.

Що стосується скорочень у друкуванні наукових праць з галузі т. зв. Гуманітарних наук і того, що Ви мені пишете, про становище Львівського інституту, то що ж тут можна сказати? Причини цього ясні. Ідуть і ітимуть скорочення коштів по багатьох лініях. Це падатиме перш за все на ті установи, які не дають промислові, зокрема хімічні, продукції, далі продукції [сільсько]-[господарської] тощо. Отже, в першу чергу на видання з гуманітарних наук і особливо не "столичних", а "провінціальних", а особливо на Україні. Однаке ця констатація факту не повинна зменьшувати нашу енергію. Нам же до цього не звикати! Скрізь, де це можливо, тра використовувати можливості. Як доказ я можу вказати хоча б і на свою "Антологію". Адже ж видати її, та ще й у такому вигляді, здавалося неможливим. "Неможливим" здавалося й видання "Мандрівки Ібн-Фадлана" 1956 р. у Харкові з застосуванням арабського шрифту тощо. І все ж і це здійснено. Правда, тоді не можна було дати цю книгу українською мовою. Отже, зараз мое завдання було б видати нового "Ібн-Фадлана" у масовому виданні в українському перекладі але з узглядненням усієї новішої літератури за 10 років. Є, звичайно, і інші можливості. Треба їх вишукувати, а там життя саме покаже. Так працювали І. Франко, Б. Грінченко й багато інших, і наслідки їхньої діяльності не пропали. А от хто склав руки й пустився берега, з того нічого не буде. Нехай він не посилається на "несприятливі обставини"! Крім того, треба ніколи не забувати, що всьому прийде свій час. Життя не стоїть, і ми повинні іти "за часом", робити те, що зараз можливо. Усе це загальні істини, але ми часто їх

* Три крапки в оригіналі.

** Слово "кирилівськими" підкреслено.

*** Три крапки в оригіналі.

забуваємо. Колись я розповім Вам про свою цікаву розмову у цій справі з А. Кримським. Це при побаченні.

Казати Вам щось про Ваші особисті справи важко, бо мені вони неясні. Але можу Вам зауважити що у Луцькому педінституті таки звільниться посада історика. Тамтешній викладач Сухарев дав згоду перейти до Харкова. Я Вам про це писав. Здається, справа ця десь з нового року має здійснитися. Правда, він там викладає історію нового часу, але це вже справа перерозподілу курсів серед наявних викладачів. Тай зрештою, чому Ви не могли взятися й до нової історії? Доводиться до певної міри бути енциклопедистом. Але головне питання не в тому, а чи треба все ж залишати Львів? Я двічі за життя "на завжди" залишав Харків, і все ж знову до нього повертається. І потім — чи часом Луцьк не "дал" від Львова, ніж Єреван?

Дуже Вам вдячний за звістку, що "Науково-інформаційний бюллетень Архівного управління" поширює свій відділ публікацій джерел. Журнал цей дійсно таки дуже симпатичний. Тим часом зараз у мене немає відповідного матеріалу, щоб його до цього подати. Розділ Ал-Мас'уді "Про слов'ян" — це великий дослід аркушів на вісім. Так само докладна робота про слов'янські храми — 5—6 др. арк., з масою арабського шрифту. Зважаючи на те, що час мого тутешнього перевування вже досить короткий, я вважаю, що мені треба закінчити деякі великі праці. Це перш за все підсумок цілого мого життя "До Джерел", далі дослід про старослов'янський, переважно староукраїнський світогляд (окремі частини друкувалися, або вже написані), нове українське в[и]дання "Ібн-Фадлан". У ці праці увійдуть і згадані арабські джерела про слов'ян (поруч з джерелами староукраїнською мовою, латинські та грецькі автори) й та літовщина, за яку ми зараз з Вами клопочемося. Перетворити це у окремі статті зараз для мене вже немає рациї. Можливо, що другу й третю працю мені ще пощастиТЬ надрук[у]вати. У В[идавництві Харківського] д[ержавного] у[ніверситету] це реально можливо поки я є професором цього університету. Але взагалі часу для мене залишається мало. Сподіватися на "наступників" та "нащадків" мабуть даремно, бо недавній час показав, яка це марна річ. Гнат Хоткевич саме важив на це, не дбаючи про друк, пишучи "для майбутніх поколінь". А дέ зараз його архів і написані йм дуже цікаві й потрібні літературні й музичні твори? Навіть багатьох друкованих не знайдеш по книгозбірнях. А того, як він грав на бандурі, того вже ніхто ніколи не почує. Тай ніхто цього повторити не зміг би. Звідси висновок, що треба що тільки можна робити зараз і тут, не розраховуючи на "прийдешніх наступників". Але те, що зроблено й надруковано, тé рано чи пізно найде свій шлях до розумів та сердець людей.

Однакче я пустився у лірику й міркування про "марність світу цього", що мені аж ніяк не властиво.

Щиро Вам відданий Ваш А. Ковалівський

15.XII.[19]63.

Харків.

[Примітка рукою Я. Дашкевича:] в[ідповідь] 8.I.[1964 р.]
Машинопис. Оригінал.

№16

А. Ковалівський до Я. Дацкевича.

30 грудня 1963 р., Харків.

30.XII.1963 р. Харків.

Дорогий Ярославе Романовичу!

Віншу Вас з Новим Роком і бажаю усього доброго. Вашого листа зі списом літератури про Чурльоніса я одержав. Дуже Вам вдячний. Спис поверну й напишу докладно пізніше. Останні дні я й моя сім'я понесла тяжку втрату — відішла від нас мати моєї першої й другої дружини, а моя друга названа мати. Крім того, кінець року був переобтяжений різними справами. Отже напишу Вам після 1.I.[19]64.

Ваш А. Ковалівський

NB. Листівка ця "історична"!

[Примітка рукою Я. Дацкевича:] в[ідповідь] 8.I.[1964 р.].

Рукопис. Оригінал.

